

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
POTT FRIGYES ÁGOSTON

KÜLSŐ TAGRÓL.

PECZ VILMOS

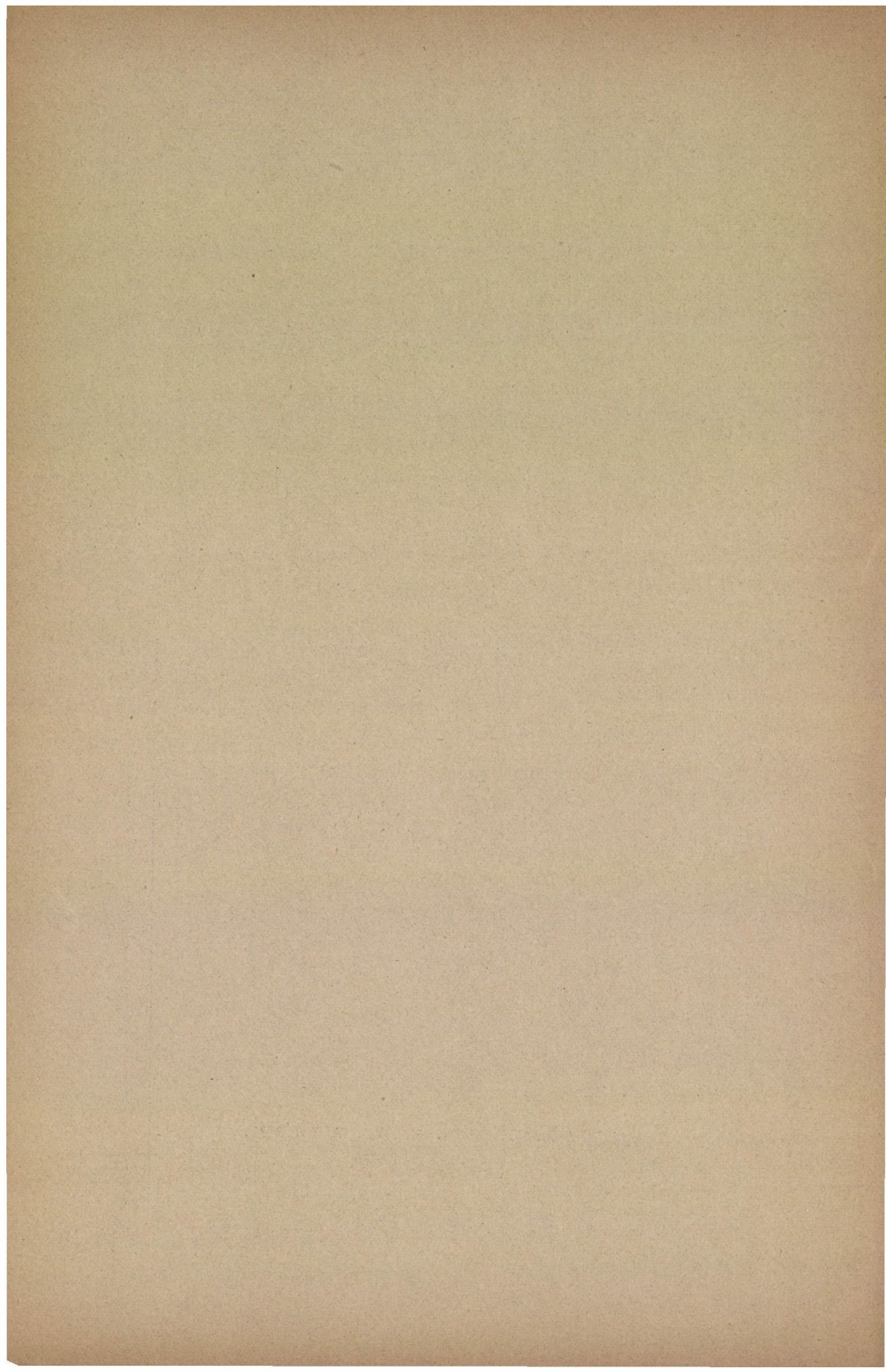
L. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

EMLÉKBESZÉD

POTT FRIGYES ÁGOSTON KÜLSŐ TAGRÓL.

PECZ VILMOS lev. tagtól.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1890. november 24-iki összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

Az 1816-ik év korszakot alkot a nyelvtudomány történetében. Ekkor látott napvilágot Boppnak «Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache» című munkája, mely alapját képezvén e tudós 1833-tól 1849-ig megjelent indogermán nyelvtanának, inaugurálja az összehasonlító nyelvtudományt. Boppal egy időben s egy-azon tudományos elvek követésével működött Grimm Jakab, a német philologia és a történeti nyelvtan megeremítője. A Bopp és Grimm által megkezdett kutatások rendkívüli fontossága nem maradhatott észrevétlenül a kortársak előtt, mert az összehasonlító nyelvtudomány főeredményeinek meggyőző hatalma elől oly kevéssé lehetett kitérni, mint nyílt téren a napfény ereje elől. Igaz, hogy a classicus tanulmányokban csak lassan értékesítették az új módszer előnyeit. Oly kitűnő philologusok is, mint Buttmann, ügyet nem vetve az új tudományra, haladtak tovább megkezdett útjaikon, és a pædagogusok egész csapata tiltakozott az ifjú forradalmiak működése ellen, kik visszautasítva sok olyan nyelvmagyarázatot, melyet eddig kétségtelennek tartottak, felforgatással fenyegették a fennálló rendszer alapjait. De e kényelem- vagy előítélet-sugalta maradiságnak helyzetét rendkívül nehézé, tarthatatlanná tették azon férfiu heves támadásai, ki Bopp utódai között a legkiválóbb volt: Pott Frigyes Ágoston, a tudományos hangtan és etymologia megalapítója. Elévülhetetlen érdemeinek elismeréseül őt, ki már több mint három éve nincs az élők között, a M. T. Akadémia 1858. december 16-ikán kultagjává választotta s jelenleg engem bizott meg azon meg-

tisztelő feladattal, hogy vázoljam életét és tudományos munkásságát.

Pott Frigyes Ágoston életének külső lefolyása igen egyszerű. Nem volt az se változatos, se viszontagságos, és csakhamar a tudománynak szentelhette azt egészen. 1802. nov. 14-ikén született Nettelrede faluban a hannoverai Münder mellett, mint az ottani lelkész fia. Atyjának halála után, kit igen korán elvesztett, anyja négy gyermekével az Elze melletti Oldendorf faluba költözött. Kilencz éves korában anyja is meghalt, s ekkor az ahdenseni lelkész, Lauenstein fogadta házába és alaposan előkészítette a gymnasiumi tanulmányokra. Már gyermekkorában előszeretettel tanulta a nyelveket, s különösen a görög és római classicusokból sokat olvasott, idézeteket gyűjtve a görög és latin szótárak számára. A hannoverai lyceum elvégzése után, melynek secundájába — hatodik osztályába — mint rendes gymnasiumi tanuló lépett be, 1821-ben a göttingai egyetemen a theologia hallgatói közé iratkozott, de leginkább a philologiai és természet-tudományi előadásokat látogatta. A philologusok közül különösen Dissen, Müller Otfried és Benecke — ez utóbbi ó-német kutatásaival — hatottak buzditólag reá, míg Tychsentől az arab nyelvet tanulta. Egyetemi tanulmányainak bevégezése után, 1825-től 1827-ig a cellei gymnasiumban nyert alkalmazást mint a quarta — harmadik osztály — collaboratora és tanítója, s itt írta 1827-ben «De relationibus, quæ præpositionibus in lingvis denotantur» című értekezését, melylyel a göttingai egyetem bölcsészeti karán a doctori címet elnyerte.

Hogy mikor ismerkedett meg először a Bopp által megteremtett új nyelvtudománnyal, nem tudni bizonyosan, de az kétségtelen, hogy az új irány döntő befolyást gyakorolt reá cellei tartózkodása alatt. 1827-ben lemondott állásáról, azzal a szándékkal, hogy a berlini egyetemen Bopp tanítványává legyen. Nagyra törő szándék, erős elhatározás és magába helyezett szilárd bizalom kellett ahhoz, hogy a vagyontalan férfiú e lépésével biztos jelenét feláldozza a bizonytalan jövőnek! Abban hagyta a philológiát és egész erejével a sanskrit tanulmányozására vetette magát, melyet az indo-

germán nyelvek megértése legfontosabb forrásának tekintett. De nemsokára a Bopp által művelt indogermán nyelveken is túl ragadta őt universalis szelleme: tisztelte Boppot, de meghódolt Humboldt Vilmos nagysága előtt, kinek magáévá tévén az általános nyelvészetről való eszméjét, indogermán nyelvtanulmányait is ezen eszme szolgálatában folytatta.

1830-ban az általános nyelvészet magán tanárává képesíttette magát a berlini egyetemen. Úgy látszik, hogy az előtte megnyílt új működési tér rendkívül fokozta munkakedvét és munkaerejét, mert már 1833-ban kiadta az *«Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen»* című fő korszakos munkájának első kötetét, melyet 1836-ban a második kötet követett. Ugyanazon időben volt megjelenőfélben Bopp indogermán összehasonlító nyelvtana, melyhez Pott műve méltó és nagyszabású kiegészítéskép csatlakozott. Az elismerés, melyet e munka kiváló mértékben megérdemelt, nem sokáig váratott magára. Már 1833-ban meghívták az általános nyelvészet rendkívüli tanárának a hallei egyetemre — ő volt az első, ki ily czímen egyetemi széket elfoglalt — és 1838-ban kinevezték rendes tanárnak, mely minőségben egy fél századon át működött. Fogékony és termékeny szellemével, melyet szívós testi erő támogatott, bámulatos kiterjedésű irodalmi tevékenységet fejtett ki: számítás szerint körülbelül ötven erős nyolczadrét kötetet tennének ki összegyűjtött művei. Az önálló munkák és értekezések hosszú sorozatán kívül számos tartalmas bírálatot közölt a szakfolyóiratokban, s mert erőteljes természete néha-néha az íróasztaltól távozásra kényszerítette, nagy tudományos munkássága mellett elég időt talált növény-gyűjtésben való kedvteléseire és a napi sajtó fontosabb termékeinek rendes olvasására. Szerette megbeszélni pihenő óráiban a politikai eseményeket s mint liberalis szellemű férfiú munkatársává lett a Ruge és Echtermeyer által alapított *«Deutsche Jahrbücher»*-nek. A porosz kormány soká nem tudta megbocsá-

tani ebbeli tevékenységét, mely neki a közéletben is kisebb kellemetlenségeket okozott. A szokásos kitüntetések, nevezetesen a titkos kormánytanácsossá kinevezés, sokáig váratott magára; az egyetem, melynek dísze volt, soha se választotta rektorává, s koronként úgy látszott, mintha fiatalabb és merészebb szaktársai elhomályosítanák hírnevét. Pott mind ezt érezte s alkalmilag nyersen és maró gúnynyal adott kifejezést érzelmeinek, de állandóbb káros benyomásoktól megóvta őt pompás humorban nyilvánuló szerencsés természete: kisebb kellemetlenségek inkább serkentették mint bénították munkakedvét. Különösen kedvező körülmény volt reá nézve, hogy 1840-ben szerencsés házasságra lépven Ebeling Erzsébettel, a boldog családi élet megadta neki a munkássághoz szükséges állandó jó kedvet.

*

Ha végig tekintünk művein, keletkezők időrendje szerint, bizonyos kiszabott munkatervet nem találhatunk. Fő irányt képviselnek ugyan etymologiai kutatásai, de a tudósok fejlődésének ama szokásos menete, hogy t. i. lehetőleg sokoldalú működéssel kezdve, később mindinkább valamely specialis iránynak szolgáló kutatásokba mélyednek, nála nem mutatkozik. Sokoldalú s mindvégig ifjú lelkesedéstől áthatott szelleme érdeklődéssel karolt fel minden újonnan felmerült nyelvészeti kérdést, és gyakran valamely nehéz, mások által alig egyengetett útra vezető themával való első foglalkozás is, melynek rendszerint kétes értékű eredményeit más tudósok elhallgatják s kezdetleges dolgozataik sorába rejtik, kiváló fontosságú értekezések megírására vezette. Művei, tartalmok szerint, öt csoportba oszthatók: 1. általános nyelvészetiek; 2. indogermán nyelvekkel, 3. nem indogermán nyelvekkel foglalkozók; 4. hangtani és etymologiai, 5. mythologiai kutatások.

Az általános nyelvészeti munkák közül mindenekelőtt figyelembe veendő «Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte» című ethnologiai tanulmánya, mely Gobineau «Essai sur l'inégalité des Races humaines» című munkájából kiindulva fejtegeti az ethnologia és nyelvtudomány összefüggé-

sét és utal azon fontos szolgálatokra, melyeket az ethnologia tehet a nyelvtudománynak. Nézete szerint sem az emberiség, sem nyelve nem egy eredetű, és ezt tárgyalja «Anti-Kaulen oder mythische Vorstellungen vom Ursprunge der Völker und Sprachen» című könyvében, vitatkozva Kaulen theologussal, ki «Die Sprachverwirrung zu Babel Linguistisch-theologische Untersuchungen»-jében a biblia alapján az emberiség egy eredetét s ezzel kapcsolatban az összes nyelvek gyökeinek azonosságát törekedett kimutatni. Következő két dolgozatában: «Zur Frage über die Classification der Sprachen» és «Max Müller und die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft», a nyelvek osztályozásával foglalkozik, vonatkozással az előbbiben Steinthal «Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee», az utóbbiban Müller Miksa «Letter on the Classification of the Turanian languages» című munkáira. Nem tartja kielégítőnek Steinthalnak a physiologiai principium szerint való nyelvosztályozását, és a physiologiai principium mellett a nyelvek genealogiai osztályozásának jogosultságát is hangsúlyozza; másrészt nem helyesli, hogy Müller Miksa kelleténél sokkal nagyobb kiterjedést tulajdonít a turáni nyelveknek. A nagy befolyás, melyet Humboldt Vilmos Pottra gyakorolt, több munkájában észlelhető. Humboldt az általános grammatika legelső feladatának azt tartotta, hogy az egyes grammatikai kategóriák az összes nyelvekre kiterjedő kutatással tárgyaltassanak, s ebben a szellemben írta Pott «Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile», «Grammatisches Geschlecht», «Zur Geschichte und Kritik der sogenannten allgemeinen Grammatik», «Die Sprachverschiedenheit in Europa an den Zahlwörtern nachgewiesen» és «Sprachliche Bezeichnung von Mass und Zahl in verschiedenen Sprachen» című munkáit. 1876-ban kiadta Humboldtnak «Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues» című könyvét, melyhez egy majdnem ugyanoly terjedelmű bevezetést csatolt — «Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft» címen — nagy elismeréssel méltatva benne Humboldt érdemeit. De általános nyelvészeti munkásságának koronáját

a *Techner* folyóiratában hét közleményben megjelent nagyszabású *«Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft»* képezi és ennek függeléke gyanánt *«Zur Litteratur der Sprachkunde Europas»* című terjedelmes dolgozata, melyek a világ összes nyelveinek és a rájuk vonatkozó rengeteg irodalomnak valóban bámulatos ismeretéről tanúskodnak. Utolsó munkája, az *«Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abel's ägyptische Studien»*, tájékoztatóan vázolja, hogy mi történt Bopp óta az egyetemes nyelvtudomány terén. E művében szó van Abel Károly egyiptomi tanulmányairól is. Abelnek elvitázhatatlan érdeme, hogy az enantiosemeionokat, minő pl. a latin *altus* értelme, mely magasat és mélyet is jelent, újlag érvényre juttatta s eléggé gyakori nyelvtüneménynek bizonyította. Pott Abelnek a *«Gegensinn»*-ről — a mint ez utóbbi az enantiosemeiont nevezi — magyarul az *«ellenkező értelműség»*-ről szóló nézeteit igen tanulságosan, hol helyreigazítással, hol kibővítéssel ismerteti, és Ponori Thewrewk Emil a Philologiai Társaság 1886-iki elnöki megnyitó beszédében Pott szavaihoz nem kevésbé tanulságos megjegyzéseket csatol.

Az indogermán nyelvészet körébe tartozó munkái közül csak névleg említem a következőket: *«Indogermanischer Sprachstamm»*, *«Das indogermanische Pronomen»*, *«Plattlateinisch und romanisch»* két közlemény, *«Romanische Elemente in der lex Salica»*, *«Romanische Elemente in den langobardischen Gesetzen»* négy közlemény, *«De Lituanoborussicae in slavice letticeisque linguis principatu»* két részben. Rödigerrel együtt *«Kurdische Studien»* czímen tanulmányokat adott hat közleményben az elő-ázsiai kurdok nyelvéről, mely rokonságra nézve legközelebb áll a mai perzsák nyelvéhez. Itt kell említenem egy másik, 1844—1845-ben megjelent epochalis művét, *«Die Zigeuner in Europa und Asien»* két kötetben, melyet a francia Institut a Volney-féle jutalommal tüntetett ki, s a mely mellé jelentőség tekintetében méltóan sorakozik József Főherczeg Ö Fensége a M. T. Akadémia által kiadott és Ponori Thewrewk Emiltől a cigányokra vonatkozó irodalmat ismertető függelékei ellátott cigány nyelvtudományi munkája. Hasonló

képen a cigányokkal foglalkoznak következő értekezései: «Ueber die Sprache der Zigeuner in Syrien», «Ueber die Zigeuner», «Neueste Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner und ihrer Sprache», «Bemerkungen über die Zigeuner in Persien» «Zigeunerisches» Mordtmannal együtt kiadva.

A nem indogermán nyelvek közül az afrikai bantu nyelvcsaláddal foglalkozik következő négy értekezése: «Verwandtschaftliches Verhältniss der Sprachen vom Kaffer- und Kongo-Stamme unter einander» két közleményben, «Die Sprachen Süd-Afrika's», «Ueber die Kihiau-Sprache», «Sprachen aus Afrika's Innerem und Westen». A jávai és japáni nyelvekről szólnak «Javanische Sprache und Litteratur» és «Die Japanische Sprache in ihren Verhältnissen zu anderen Asiatinnen» című értekezései.

Hangtani és etymologiai kutatásainak eredményeit adja említett főműve, az «Etymologische Forschungen», melynek kiegészítésekép tekinthetők következő tanulmányai: «Ueber Mannichfaltigkeit des sprachlichen Ausdrucks nach Laut und Begriff» négy közlemény, «Doppelung (Reduplication, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache», «Die Umstellung des hauches», «Latein und griechisch in einigen ihrer wichtigsten Lautunterschiede», «Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen und Lautsymbolik» két közlemény. Sokat foglalkozott a tulajdonnevek etymológiájával is, nevezetesen «Die Personennamen insbesondere die Familiennamen; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen» című nagy és tanulságos munkájában, melyhez csatlakoznak «Ueber die Namen des Elephanten», «Ueber altpersische Eigennamen», «Eigennamen in ihrem Unterschiede von Appellativen», «Ueber vaskische Familiennamen», «Etymologische spähne» öt közlemény, «Onomatologische Studien», «Mytho-etymologica» hét közl., «Ovidiana» három közlemény, «Was bedeutet Diafoirus bei Molière?» című értekezései. Felhasználva az időközben gyűjtött anyagot, újból átdolgozta «Etymologische Forschungen»-jét, melynek terjedelme az új kiadásban két kötetről kilencz erős kötetre emelkedett.

Az első kötet első felének körülbelül csak egy harmadát

tevő gyökszótára az indogermán nyelveknek ez új kiadásban hét kötetre gyarapodott, és az anyagnak csodálatra méltó bőségével és sokféleségével — valamint az említett «*Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft*» — fényesen tanúskodik szerzője szellemének universalitásáról, mely szellem egyébiránt kisebb értekezéseiben is nyilvánul.

A Kuhn által kezdeményezett összehasonlító mythologiai tanulmányokban Benfeyjel, Meyer Leóval, Müller Miksával és Sonne Vilmostal együtt kiváló része volt Pottnak is. Ide tartoznak az említett «*Mytho-etymologica*»-n kívül a «*Studien zur griechischen Mythologie*» és a «*Zahlen von kosmischer Bedeutung, hauptsächlich bei den Indern und Griechen, und Wichtigkeit von Genealogien im Mythus*» című értekezés két közleményben.

*

A mai nyelvtudomány megalapítóinak Boppot, Grimm Jakabot, Humboldt Vilmost és Pottot szokás tekinteni. Pott, mindnyájuk között a legfiatalabb, egyesítette magában idősb társainak különböző irányú törekvéseit, de Humboldtval együtt, kinek lelkesült tisztelője volt, ő is az általános nyelvtudomány művelésében találta fő feladatát és indogermán nyelvtanulmányait is az általános nyelvtudományhoz való adalékoknak tekintette. Fő ereje mindazonáltal nem ebben, hanem hangtani és etymologiai kutatásaiban rejlett. A Grimm által szűk területen alkalmazott hangösszehasonlítási módszert, Boppot kiegészítve, az egész indogermán nyelvcsaládra kiterjesztette, s ez, összes érdemei között, legkétségtelenebb és legkiválóbb, mert tovább fejleszti az indogermán nyelvtudományt. Szigorú ítélő képességénél és társalgás közben is szójáték alakjában nyilvánuló gazdag kombináló phantasiájánál fogva — melyek közül amaz a hangtani jelenségek megértéséhez, ez az etymologiai fejtegetésekhez szükséges — már eleve arra termett, hogy, Renan szavaival élve, mint «*un esprit à la fois sévère et hardi*», e két tudomány megalkotója lehessen.

Hogy a hangtan és etymologia terén kifejtett munkásságát kellőképen méltathassuk, tekintetbe kell vennünk

Bopp-hoz és Grimm Jakab-hoz való viszonyát. Bopp a nyelvben mutatkozó változásokat részint mechanikai, részint physikai törvények szerint magyarázta. A Bopp által úgynevezett mechanikai törvények főképen azon változásokban mutatkoznak, melyeket a személyragok súlya idéz elő a tövekben, és abban nyilvánulnak, hogy a tö súlyos alakjához a könnyű rag csatlakozik, pl. ebben *émi* «megyek» az *i* többől képezve, míg a nehéz rag csak a könnyű tőalakhoz járulhat, pl. ebben *imás* «megyünk». Mi ezt a nyelvi jelenséget már másképen magyarázzuk, a mennyiben bizonyos szótagok gyöngítését nem a mechanikai, nehézségi törvénynek, hanem a gyöngített szótagot követő szótag ékezése erejének tulajdonítjuk. A személyragok súlyának befolyásán kívül Bopp még a következőkben látja a nehézség törvényének működését: szerinte a tőszótagoknak az a feladatuk, hogy a képző szótagokat hordozzák; de előfordulnak olyan esetek, melyekben a tőszótag nem elég erős a képző szótagok hordozására, s ilyenkor ez utóbbiak, hogy könnyebbé váljanak, megcsónkulnak, mint a hogy az különösen a perfectum ragjainál látható, szemben a praesens ragjaival. Világos azonban, hogy a nehézségi törvénynek ezen utóbbi, Bopp által megkülönböztetett jelensége egyenesen ellenmond az előbbinek. A physikai törvényeken Bopp ugyanazon jelenségeket érti, melyeket mi hangtörvényeknek nevezünk, de nagyon is távol áll attól, hogy — kivéve egyes eseteket — kivételnélküliséget tulajdonítson nekik: «Man suche — mondja ő — in den Sprachen keine Gesetze, die festeren Widerstand leisten, als die Ufer der Flüsse und Meere» (Vocalismus, 15. l.).

A hangtan kétségtelenül Bopp leggyengébb oldala, ki e tekintetben még saját kora nyelvtudományi módszerének hatása alatt állott, melyben a nyelvtanok a szabályos jelenségek mellett a szabálytalanságoknak is majdnem ugyanoly nagy számát mutatták, és szabály kivétel nélkül szinte gyanúsnak tekintetett. Rendkívül fontos haladást képez Bopp hangtanával szemben a Rask és Grimm-féle Lautverschiebung törvénye — mely szerint egyrészt a német nyelv, másrészt a classicus nyelvek hangjai között bizonyos meghatározott történeti viszony létezik — fontos haladást képez,

mert azt bizonyítja, hogy a hangoknak — vagy, mint akkor mondták, a betűknek — átmenetei bizonyos törvények szerint történnek. Bopp és Grimm kutatásai után a hangtannak az összehasonlító nyelvészet és az etymologia szempontjából való fontosságát senki se ismerte fel annyira, mint Pott, ki az «*Etymologische Forschungen*» első kötetének előszavában, erősen hangsúlyozva a hangtani jelenségek törvényszerűségét, így nyilatkozik: «*Es ist unter J. Grimm's hohen Verdiensten um besondere und allgemeine Sprachkunde gewiss keines der geringsten, den Buchstaben ihre bisher in der Sprachwissenschaft geschmälerten, natürlichen Rechte zurückgegeben und dieselben zu der gleichstufigen Stellung erhoben zu haben, welche sie in der Sprache selbst einnehmen. Grimm's geschichtliche Darlegung der Lautumwandlungen in den germanischen Sprachen hat allein mehr Werth, als manche philosophische Sprachlehre voll einseitiger oder nichtiger Abstractionen: aus ihr geht zur Genüge hervor, dass der Buchstabe, ... ein sicherer Faden im dunklen Labyrinthe der Etymologie ist, ... dass die Sprachforschung, insbesondere die vergleichende, ohne genaue geschichtliche Kenntniss vom Buchstaben des festen Haltes entbehrt; sie endlich zeigt mit Erstaunen erregender Klarheit, dass selbst im blossen Buchstaben nicht — wie auch sonst nirgends in der Sprache der Fall ist, wohl aber die bequeme Unwissenheit es sich gern träumen lässt — die Gesetzlosigkeit frecher Willkür herrscht, sondern vernünftige Freiheit, d. h. Einschränkung durch selbsteigene in der Natur der Laute begründete Gesetze.*» Töle bírjuk az első hangösszehasonlító táblázatokat, melyek az összes, általa összehasonlított nyelvekre kiterjednek, s általában véve neki köszönhetünk legtöbbit a hangátmenetekre vonatkozó törvények fölfedezésében, a mint hogy a helyeseknek elismert etymologiai magyarázatoknak igen nagy száma is tőle származik, s csak néha vetemedik — félrevezetve phantasiája által — merész etymologiai hypothesisekre.

Bopp, korának grammatikai traditióit és az ind grammatikusokat követve, azt állította, hogy valamely nyelvnek összes szóanyaga gyökökből áll, de arra nézve, vajjon ezen

gyökök realis nyelvi alakoknak vagy grammatikai abstrakcióknak tekintendők-e, nem nyilatkozott. Pott behatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel az «*Etymologische Forschungen*» első kiadásának több helyén és a második kiadás második kötetének több mint ezer lapból álló első részében. Szerinte a gyökök csak képzelt s a nyelvész kutatásai szempontjából szükséges abstrakciók, melyek a valóságban soha se léteztek. Tagadja tehát, hogy a gyökök a flexiós alakok előtt megvoltak, de ezzel ellentétben áll az, a mit a flexiós alakok keletkezéséről mond. Ez utóbbi tekintetben ugyanis, Boppot követve, a szóösszetétel, agglutinálás híve, de nem vonja le Bopp teoriájából a szükségszerű nyelvtörténeti consequentiákat. Mert ha a flexiós alakok összetétel útján keletkeztek, akkor a gyököknek a nyelv flexiós korszaka előtt élő nyelv-alakoknak kellett lenniök, s csak akkor enyésztek el mint önálló szavak, a mikor a nyelv flexiós korszaka bekövetkezett. A gyökökről való definitiója csak annyiban helyes, a mennyiben meghatározza, mily helyzete és jelentősége van a gyöknek a már megalakult flexiós nyelv körében, de másrészt egyoldalú, mert nem fejt ki, mikép jutott a gyök a flexiós nyelvben functiójához. Bopp agglutinálási teoriájának szükségszerű következménye az a nézet, hogy a gyökök egykor, a nyelv őskorában, önálló alakok voltak, és ha Pott ezt elismerni vonakodik, teszi azt nyilván azon kritikai ellenszenvből, melylyel minden ősnyelvi constructiók, nevezetesen a Schleicher által reconstruált indogermán ősnyelv iránt viseltetett. A gyökök osztályait illetőleg Bopp két csoportot vesz fel; verbalis gyököket, melyekből a verbumok és nomenek, és pronominalis gyököket, melyekből a pronomenek, őspræpositiók, coniunctiók és particulák erednek. Pott elfogadja Bopp osztályozását, de a præpositiókat külön, harmadik osztályba sorozza. A gyökök alakjainak magyarázatában sajátos, ma már mellözött módszert követett, mely abból áll, hogy gyakran fölveszi a gyökök előhangjaiban a præpositióknak vagy egyéb præfixumoknak rejtőzködését, mint pl. a *svād* «kedvét találni, tetszeni» szerinte ebből lett *su ā ad* «jó az evést illetőleg». Ezzel ellenkező módon járt el Curtius, ki többször vég consonansokat különböztet meg a gyökökben,

mint újabb járulékokat, úgynevezett gyökdedeterminatívákat; így pl. e két gyököt *judh* «harcolni» és *jug* «összekötni» a *ju* ősgyökből származtatja, egyrészt a *dh*-nak, másrészt a *g*-nek hozzájárulása által.

Hangtani és etymologiai kutatásaiban jelentékeny szerepet játszik a hang-symbolika, mely szerint bizonyos hangok bizonyos fogalmaknak jelképes kifejezői. A hang-symbolika az ó-korban se volt ismeretlen. Találkozunk vele már a görögök legrégibb nyelvészeti művében és legelső etymologiai munkájokban, Platónak az elnevezések helyességéről szóló, Cratylus című, dialogusában, melyben a ρ a mozgás, az ι a hatás, haladás, a ψ, σ, ξ a zúgás, sziszegés, a λ a símaság, csúszás kifejezői gyanánt szerepelnek. Leibnitz, kinek neve egyaránt kiválik a psychologia és nyelvtudomány történetében, szintén felhasználja Plató módjára a symbolikus hangmagyarázatot az onomatopoëtikus szavaknak, mint pl. coaxare, quaken — vagy, mint ő mondja, a «mots formés sur des raisons physiques» — fejtegetésében. Bopp is, a flexió eredetéről szólva, az agglutinálás elve mellett, néha a symbolikus hangmagyarázathoz folyamodik. Így pl. a dualisról azt mondja, hogy az, mivel határozottabb szemlélődés képezi alapját mint a bizonytalan pluralisnak, szereti az erősebb nyomaték és élénkebb személyesítés céljából a teljesebb ragokat, s ugyanez áll szerinte a femininumról is, mely a sanskritban úgy a töben mint az esetragokban a teltebb formákat mutatja. Hasonlóképen symbolice magyarázza a többes harmadik személy *nti* ragját, mely szerinte az egyes harmadik személy *ti* ragjából keletkezett a vontatott orrhangú *n*-nek a többesség jelölése céljából való hozzájárulása által. Pott már az «Anti-Kaulen»-ben úgy nyilatkozik, hogy a hang-symbolika nem szokatlan a nyelvekben, és később mindinkább emeli e nyelvmagyarázat jelentőségét — nevezetesen a flexió keletkezésének fejtegetésében — de az említett többes *nti* ragot nem symbolikusan, mint Bopp, hanem a *na* és *ta* pronominalis tövek egybeolvadásából magyarázza. A «Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen und Lautsymbolik» című munkája a perfectum reduplicációjában és Ablaut-jában is hang-symbolikát mutat ki,

mely szerint különösen a sémi nyelvekben fordul elő nagy számmal, sokkal kevésbé az indogermánban, de általában véve föllelhető mindenütt a nyelvekben. Igen érdekes példákat említ többek között a hátsó-indiai Barma lakóinak flexió nélküli nyelvéből (l. Techmer, Internat. Zeitschr. II., 1885, 73-ik l.), melyek a hang-symbolika kétségtelen bizonyítékainak tekinthetők. E nyelvben t. i. a kezdő consonans aspiratiója a gyöknek activ, az aspiratio hiánya passiv vagy neutralis értelmet ad, pl. *khya* vetni, dobni, *kya* esni; *lhūt* szabaddá tenni, *lūt* szabaddá lenni; *khyauk* megijeszteni, *kyauk* megijedni; *nhap* két test közé szorítani, ollóval vágni, *nap* két test közé szorúlni stb.; tehát az aspiratio, melynek kiejtéséhez nagyobb erő szükséges, az activitás erejét, az aspiratio hiánya a passivitas gyöngébb, szenvedő voltát jelzi. Kár, hogy Pottnak, ki csak alkalmilag idéz példákat a hang-symbolikára, nem volt már ideje külön munkában feldolgozni a rendelkezésére álló nagy anyagot, kimutatván rendszeresen, hogy miképen jelentkezik a hang-symbolika a különböző nyelvekben. Az ebbeli kutatások eredményei most még sok tekintetben kétesek és hiányosak, merész lépés tehát Perthes részéről, hogy azokat «Zur Reform des lateinischen Unterrichtes auf Gymnasien und Realschulen» (Berlin, Weidmann, 1886) című könyvében, már az iskola számára akarja értékesíteni.

*

Pott rendkívül nagy nyelvismerete inkább szótárak és grammatikák tanulmányozásán, mint a nyelvek közvetlen ismeretéből meritett tapasztalatokon alapult, tehát nem annyira philologus, mint inkább nyelvész volt, a szó legszorosabb értelmében. De tanulmányozási módszere az általa mívelt nyelvészeti irányoknál fogva — mert pl. syntaktikai kérdésekkel nem foglalkozott — kutatásai tudományos becsének nem igen árthatott, kivéve hogy néha-néha tévútra vezette őt a hiányos anyaggyűjtemény, vagy cserben hagyta különben fényes emlékező tehetsége. Említettem, hogy műveinek időrendjében kiszabott munkaterv nem észlelhető. Tanulmányainak főrészt etymologiai kutatásai és kedvelt themáit a gyökök analysise és a hang-symbolika

képezte, de nem érzett elég indító okot arra, hogy rendszeresen adja elő nézeteit, jöllehet ezek nem nélkülözték a benső egységet. Azon természetek közé tartozott, kiket gyakrabban az adott alkalom, mint a kitűzött czél sarkalt tevékenységre, és különösen az ellentétes nézetek nyilvánulása birta őt arra, hogy a maga nézeteit a legnagyobb határozottsággal kifejtse és megvédje. Így vitatkozott Kaulennel a nyelvek egyeredetűsége, Grassmannal (l. «Die Umstellung des hauches» című értekezését) a kettős hehezetű gyökök, Curtiussal a gyökösszetételek kérdéseiben. Azon tudósok között, kik Pottra ellentétességök által gyakoroltak befolyást, a legkiválóbb volt Steinthal, Pott-tal együtt leglelkesebb tisztelője, de kevésbbé föltétlen követője Humboldt Vilmosnak, mint különösen azon nyílt iratból látható, melyet Humboldt «Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues» című könyvének Pott által eszközölt kiadása alkalmával ez utóbbihoz intézett («Offenes Sendschreiben an Herrn Prof. Pott.» Steinthal, Zeitschr. für Völkerpsych. und Sprachwissenschaft, IX. 1877). Kezdetől fogva leghatározottabban elítélte Schleicher indogermán ősnyelvi reconstitúcióját és Humboldttal együtt küzdött az úgynevezett általános philosophiai grammatikák írói ellen, kik a priori törekedvén megállapítani az emberi nyelv szerkezetét, ügyet se vetettek az idegen nyelvek tanulságaira, s így észre se vették, hogy általános nyelvszerkezetök csak anyanyelvökből merített tapasztalatokon alapúl. E philosophiai irányú nyelvbúvárlati törekvéseknek véget vetett Humboldt, ki a nyelvtudomány legfőbb problémájának tartotta ugyan az általános grammatikát, de úgy vélekedett, hogy annak megvalósításához mindenekelőtt egy, az összes nyelveket grammatikai kategóriák szempontjából összehasonlító grammatika szükséges. Ily értelemben fejtegette Humboldt a dualisnak a nyelvek világában való szerepét, és követte őt — mint említettük — Pott több munkájában.

Curtiussal, Müller Frigyessel, Schuchardttal és másokkal együtt részt vett az új-grammatikusok elleni vitában, nem öregség szülte gyöngeségből — mert szelleme mindvégig megtartotta friss erejét és minden új iránt élénken érdeklődő

jellemét — hanem küzdött rendkívül dús tapasztalatok alapján szerzett meggyőződésből. De talán még se követek el e nagy tudós fényes emléke ellen vétséget, ha ki merem mondani, hogy nem volt teljesen igaza. Mert ha nem állítható is, hogy az új-grammatikusok a nyelvkutatás elveit egyszer s mindenkorra megállapították, annyi kétségtelennek látszik, hogy a nyelvtudomány mai állásában az ő elveik szerint folytatott nyelvtanulmány legtöbb eredményre vezet. Rendkívül fontos szerepet játszik a nyelvkutatást illető methodikai elveknek az új-grammatikusok által fölidézett legújabbkori forradalmában azon viszony megfejtése, melyben az ind-iráni *a* az európai nyelvekben neki megfelelő *e*-hez áll. Míg Bopp, Grimm, Pott, Schleicher, Curtius és mások abban a nézetben voltak, hogy az ind-iráni *a* eredeti indogermán hang, és hogy ez az európai nyelvekben *e*-re változott, a legújabb kutatások — különösen az arméniai *e* fölfedezése folytán — épen ellenkezőleg azt tették kétségtelenné, hogy az indogermán alapnyelvben az *e* hang létezett, s hogy az európai nyelvek *e*-je az eredeti indogermán hang, mely az ind-irániiban *a*-ra változott. Ezzel be volt egyszersmind bizonyítva az indogermán *e* hang több ezer éves fennmaradása, s ez nagy mértékben fokozta a hang jelenségeiben mutatkozó törvényszerűség kellő megbecsülését. Még Bopp lehetőknek tartotta a hangoknak a nyelv ugyanazon korszakában különböző módon való tetszés szerinti változását, de már Pott, Schleicher és Curtius e szabadságot nagy mértékben megszorították: e megszorítás végeredménye azon elv felállítása volt, hogy a hangtörvények, valamint a természeti törvények, általában véve kivétel nélküliek, a mivel szoros kapcsolatban állott azután az analogia, azaz, az értelmi vagy alaki rokonságban álló alakok kölcsönhatása elvének jelentékeny előtérbe lépése. Ez a két elv képezi az új-grammatikusok fő methodikai principiumát, melyek közül a hangtörvények kivétel nélkülségének elvét ma már igen óvatos meghatározással úgy értik, hogy, ha valamely dialectus körében, egy bizonyos időben, valamely hang változásnak indul, akkor e hangváltozás minden szóra nézve, melyben az illető hang ugyanazon föltételek — nevezetesen ugyanazon ékezési és helyzeti viszonyok — mel-

lett előfordúl, érvényes; és ha mutatkoznak kivételek, azok egyéb tényezők, nevezetesen egy másik hangtörvény vagy az analogia közbelépésének tulajdonítandók. Pl. a görög nyelv egyik hangtörvénye, hogy a τ az ι előtt σ -ra változik, így lesz $\delta\iota\delta\omega\tau\iota$ -ből $\delta\iota\delta\omega\sigma\iota$, $\pi\lambda\omicron\upsilon\tau\iota\omicron\varsigma$ -ből $\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$; de hogy az ion-attikai $\varepsilon\sigma\tau\iota$, $\pi\iota\sigma\tau\iota\varsigma$ szavakban a τ nem változik át ι előtt σ -ra, nem kivétel azon törvény alól, hogy a τ σ -be megy át, hanem egy másik hangtörvény folyománya, mely szerint a $\sigma\tau$ hangcsoportban a τ ι előtt nem lesz σ -vá. Tehát az egyik hangtörvény működése keresztezi a másik hangtörvény működését, és kivételtől épen oly kevésbé lehet szó, mint pl. a víznek erős nyomás alatt 100° Celsiuson fölüli melegítése, a nélkül hogy gőzzé változzék, nem képez kivételt azon természeti törvény alól, hogy a víz 100° Celsiusnál gőzzé változik, mert a hevítés hatását paralysálja a nyomás hatása. Egy másik hangtörvénye a görög nyelvnek, hogy az $\alpha\omicron$ ω -ba vonatik össze, így lesz ebből $\tau\iota\mu\acute{\alpha}\omicron\rho\epsilon\nu$ összevonva $\tau\iota\mu\acute{\omega}\rho\epsilon\nu$; de az α tövű hímnemű szavak egyes genitivusa, pl. $\text{'}\text{Ἀτρείδου}$, kivételesnek látszik, mert a homerosi $\text{'}\text{Ἀτρείδαο}$ nyílt alaknak az említett hangtörvény szerint $\text{'}\text{Ἀτρείδω}$ összevont alak felelne meg, a mint ezt a homerosi $\text{'}\text{Ερμείω}$ genitivusban látjuk, mely a $\text{'}\text{Ερμείαο}$ -nak összevonása. A látszólagos kivételeességet ez esetben az analogia működése idézi elő, mely szerint az α tövű hímneműek egyes genitivusa az $\omicron\omega$ végződést az $\omicron$ tövű hímneműek analogiája szerint bírja, melyeknél az egyes genitivus $\omicron\omega$ végződése a hangtörvény szerint keletkezett $\omicron\omicron$ -ból, mint pl. $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omicron\upsilon$ ebből $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\omicron$. Az analogia működésének egy másik igen érdekes esetét látjuk a $\pi\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ és $\rho\acute{\omicron}\upsilon\varsigma$ -szal összetett főneveknél és mellékneveknél, melyek ékezetöket minden casusban a végelőtti szótagon bírnak, de csak az egyes nominativusban és accusativusban valamint a többes nominativusban az ékezés törvénye szerint — tehát $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ ebből $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\omicron\varsigma$, $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\upsilon\nu$ ebből $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\omicron\nu$, $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\iota$ ebből $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\omicron\iota$ — míg a többi esetek ékezete az ékezés törvénye ellenére áll a végelőtti szótagon — pl. $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\nu$ ebből $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\omicron\nu$ e helyett $\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\omicron\upsilon$ — a mondatbeli jelentőségöknél fogva fontos, alanyt és tárgyat kifejező nominativus és accusativus analogiája szerint. Fölhozhatnék az említettekhez hasonló számos, még

Curtius nyelvtanában meg nem magyarázható kivételként szereplő esetet, melyekben az analogikus magyarázat annyira világos, hogy az oktatásban is sikerrel alkalmazható, és az új-grammatikusoknak tagadhatatlan érdemök, hogy igen sok nyelvi jelenséget, melyeket ez iskola ellenfelei a meg nem magyarázott kivételek közé soroltak, az analogikus magyarázattal legalább megokolhatóknak tüntettek fel.

*

Pott vérmérséklete túlnyomóan sanguinicus volt, s ez munkáinak sajátosságában, külső megjelenésében és beszédében egyaránt nyilvánult. Gyors mozgatai, sebes folyású és élénken hangsúlyozott beszéde, egyik tárgyról a másikra szökkenő gondolatai, s az új gondolat szülte öröm felvillanása arcán, bámulatosan mozgékony s a recipiálásra és produkálásra egyaránt kész szellemének mind meg annyi tanúbizonyságai. De e mellett férfias jellem, előkelő és büszke természet volt. A lipesei és berlini «Illustrirte Zeitung» 1887. július 30-iki számában Pauli Károlytól írt rövid életrajz kisérletében közölt arcképe, a hatalmas gondolkodó homlokkal, dús szemöldökkel, élénk és erős vonásokkal, egy ideálisan szép öreg képét mutatja. Egészsége 1887-ben ingott meg először, a midőn egy heves tüdőgyulladás rövid lélekzést vont maga után, melyet még súlyosabbá tett nevének ezen időtájban bekövetkezett halála, de szellemének frissessége ezután is megmaradt betegeskedésének egész végső korszakáig. Ugyanezen év május havában életerejét gyorsan fölemészítő erős bronchitis vett rajta erőt, melynek áldozatává lett július 6-ikán, 84 éves korában, mint utolsó a mai nyelvtudomány megalapítói közül.

Nem hagyhatom említés nélkül stilusát, melynek utánzásra nem való, de bajosan is utánozható sajátosságai annyira szembetünők, hogy már magokban véve is eléggé jellemzik tudományos működésében is mutatkozó, huzamosabban és kizárólagosan egy tárggyal foglalkodni nem tudó nyugtalan temperamentumát, szellemének nagy tudástól duzzadó, esapongó erejét. Tagolatlanul rohan előre írási modora, sokszor alig sejtetve munkájának tervezetét, majd megállapodik a tárgyalás közepett, hogy körébe vonjon tárgytól távol eső dolgo-

kat, és nem kevésbé sajátságosak közbevetett megjegyzésekkel és ige nélküli felkiáltásokkal ellátott mondat szerkezetei. Stílusánakezen, különben nem mindennapi embert jellemző hiányai jelentékenyen csökkentették műveinek hatását, melyeket csak alkalom adtán és részenként, tollal a kézben és jegyzve lehet tanulmányozni. Barátságos volt hallgatói iránt — kik közé Lehr Albert I. tag is tartozott — szívesen támogatta a törekvőket, de valamint Humboldtnak, kivel a stílus tekintetében is congeniális volt, úgy neki se sikerült iskolát alapítani. Mondják, hogy előadási modora se igen volt szerencsés, rögtönözve fűzvé össze a papírdarabokra vetett különböző jegyzeteket, de nem ez a csekélység, hanem, úgy mint Humboldtnál, szellemének universalitása volt az ok, hogy tanítványokat nem nevelhetett. Akadhattak-e nagyobb számmal tanulni vágyódók, kik sikerrel kövessék a nyelvek rengeteg birodalmában hatalmas szárnyakkal majd ide majd oda röppenő szellemét, ha nem szorítkozik szűkebb térre, valamely nyelvcsaládra, hogy biztos kézzel és genialitással vigye a mester szerepét! A mondottak alapján érthető az is, hogy, a mint pedig megérdemelné, tudományos munkásságát behatóan méltató életrője mindeddig még honfitársai között se akadt, s a midőn jelen alkalommal én tettem méltatására kísérletet, csak a M. T. Akadémia elismerő megemlékezésének akartam kifejezést adni egy oly külföldi nagy tudós iránt, ki nyelvünket is kedvvel tanulmányozta s annak tanulságait műveiben többszörösen értékesítette.

Pott munkáinak lajstroma.

Ezt az egybegyűjtést, mivel Pott műveinek teljes összeállítását mindeddig nem bírjuk, a budapesti könyvtárak szakfolyóiratainak átnézése alapján eszközöltem.

*

De relationibus quæ præpositionibus in linguis denotantur. Celle. 1827.

Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen. Lemgo. 1833—1836. Két kötet. A második, teljesen átdolgozott kiadás

ezime: Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, unter Berücksichtigung ihrer Hauptformen, Sanskrit; Zend-Persisch; Griechisch-Lateinisch; Littauisch-Slavisch; Germanisch und Keltisch. Lemgo és Detmold. 1859—1876. Kilencz kötet.

De Lituano-Borussicæ in slavici lettisque linguis principatu. Halle, 1837—1841. Két részben.

Indogermanischer Sprachstamm. Ersch-Gruber, Allgem. Encycl. II, 18. 1840.

Kurdische Studien. Rödigerrel együtt kiadva. Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenl. III. 1840; IV. 1842; V. 1843; VII. 1850. Hæfer, Zeitschrift f. d. Wissensch. der Sprache. II, 2. 1847. Hat közlemény.

Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen. Halle. 1844—1845. Két kötet.

Ueber die Sprache der Zigeuner in Syrien. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. I. 1846.

Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile. Nebst ausführlichen Bemerkungen über die Zahlwörter indogermanischen Stammes und einem Anhang über Fingernamen. Halle. 1847.

Ueber die Namen des Elephanten. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. II, 1. 1847.

Verwandtschaftliches Verhältniss der Sprachen vom Kaffer- und Kongo-Stamme unter einander. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft. II. 1848. Két közlemény.

Ueber die Zigeuner. Ugyanott. III. 1849.

Javanische Sprache und Litteratur. Ugyanott. IV. 1850.

Die Sprachen Südafrika's. Ugyanott V. 1851.

Romanische Elemente in der lex Salica. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. III, 1—2. 1851.

Plattlateinisch und romanisch. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. I. 1852. Két közlemény.

Zur Frage über die Classification der Sprachen, mit besonderer Rücksicht auf die Schrift: Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee von Steinthal. Berlin. 1850. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. VI. 1852.

Ueber die Kihiau-Sprache. Ugyanott.

Die Personennamen insbesondere die Familiennamen und ihre Entstehungsarten; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen. Eine sprachliche Untersuchung. Lipese. 1853. Második kiadás 1859-ben.

Neueste Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner und ihrer Sprache. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. VII. 1853.

Sprachen aus Afrika's Innerem und Westen. Ugyanott. VIII. 1854.

Max Müller und die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft. Ugyanott. IX. 1855.

Die Ungleichheit menschlicher Rassen hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte, unter besonderer Berücksichtigung von des Grafen Gobineau gleichnamigem Werke. Mit einem Ueberblicke über die Sprachverhältnisse der Völker. Ein ethnologischer Versuch. Lemgo és Detmold. 1856.

Etymologische Spähne. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. V. 1856; VI. 1857. Öt közlemény.

Grammatisches Geschlecht. Ersch-Gruber, Allgem. Encycl. I, 62. 1856.

Bemerkungen über die Zigeuner in Persien. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XI. 1857.

Onomatologische Studien. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. VI. 1857.

Die japanische Sprache in ihren Verhältnissen zu anderen Asiatinnen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XII. 1858.

Mytho-etymologica. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. VII. 1858; VIII. 1859; IX. 1860. Hét közlemény.

Ovidiana. Ugyanott. VIII. 1859. Három közlemény.

Studien zur griechischen Mythologie. Jahrb. f. class. Philol. Harvadik pótkötet. 1859.

Ueber altpersische Eigennamen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XIII. 1859.

Ueber Mannichfaltigkeit des sprachlichen Ausdrucks nach Laut und Begriff. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissensch. I. 1860; II. 1862. Négy közlemény.

Doppelung (Reduplication, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache, beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile. Lemgo és Detmold. 1862.

Anti-Kaulen oder Mythische Vorstellungen vom Ursprunge der Völker und Sprachen. Nebst Beurtheilung der zwei sprachwissenschaftlichen Abhandlungen Heinrich von Ewald's. Lemgo és Detmold. 1863.

Romanische Elemente in den langobardischen Gesetzen. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XII. 1863; XIII. 1864. Négy közlemény.

Zur Geschichte und Kritik der sogenannten allgemeinen Grammatik. Fichte, Zeitschr. f. Philosoph. 1863.

Was bedeutet Diafoirus bei Molière? Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XIV. 1865.

Die Sprachverschiedenheit in Europa an den Zahlwörtern nachgewiesen. Halle. 1867.

Die Umstellung des Hauches. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XIX. 1870.

Eigennamen in ihrem Unterschiede von Appellativen, und mit der Namengebung verbundener Glaube und Sitte. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XXIV. 1870.

Zigeunerisches. Mordtmannal együtt kiadva. Ugyanott.

Ueber vaskische Familiennamen. Detmold. 1875.

Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes. Von Wilhelm von Humboldt. Mit erläuternden Anmerkungen und Excursen sowie als Einleitung: Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft. Von A. F. Pott. Berlin. 1876. Két kötet, az első kötet Pott bevezetése. Második kiadása 1880-ban jelent meg.

Das indogermanische Pronomen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XXXIII. 1879.

Sprachliche Bezeichnung von Mass und Zahl in verschiedenen Sprachen. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissenschaft. XII. 1880.

Latein und griechisch in einigen ihrer wichtigsten Lautunterschiede. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XXVI. 1883.

Zahlen von kosmischer Bedeutung, hauptsächlich bei Indern und Griechen, und Wichtigkeit von Genealogien im Mythos. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissenschaft. XIV. 1883. Két közlemény.

Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen, und Lautsymbolik. Ugyanott, XV. 1884; XVI. 1886. Két közlemény.

Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft. Techmer, Internat. Zeitschr. f. allgem. Sprachwissenschaft. I. 1884; II. 1885; III. 1887; IV. 1889. Hét közlemény.

Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abel's ägyptische Sprachstudien. Lipse. 1886. Az 1886-ban megindított «Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft». I. füzet.

Zur Litteratur der Sprachenkunde Europa's. Techmer, Internat. Zeitschr. f. allgem. Sprachwissenschaft. III. 1887. első pótkötetében.